

Manuel Sanchis Guarner, historiador

Pau Viciano

L'any 1934, el canonge i erudit Josep Sanchis Sivera, oncle de Manuel Sanchis Guarner, redactava un testament del seu puny i lletra on disposava de la seua biblioteca i de les fitxes producte de les seues recerques d'arxiu. «En lo que respecta a mis carpetas de apuntes y de recortes de periódicos –deía desenganyat– [...], sería gusto mío que las quemasen, y que no se aprovechara nadie de su contenido. Como mis sobrinos no tienen afición a trabajos de investigación ni a nada, si quieren conservarlas como recuerdo, lo pueden hacer. Las daría a cualquier centro cultural, pero en Valencia no hay ninguno que merezca tal nombre. Me gustaría que dichas carpetas se entregasen, caso de desprenderse de ellas mis sobrinos, al “Institut d'Estudis Catalans” de Barcelona, donde podrían ser

utilizadas con provecho.»¹ El judici sobre les institucions culturals valencianes no deixa de ser sorprenent –però segurament no desinformat–, venint de qui llavors era president del Centre de Cultura Valenciana i havia estat responsable de les seues iniciatives més valuoses.² En qualsevol cas, la displicència amb què tractava Manuel Sanchis Guarner –ell i el seu germà «no tienen afición a trabajos de investigación ni a nada»– era excessivament severa, fins i tot injusta. Feia pocs mesos, el 1933, que el jove filòleg, a l'inici de la vintena, ja havia publicat l'opuscle *La llengua dels valencians*, havia estat signant de les Normes de Castelló, i era activista cultural universitari i col·laborador precoç en la premsa valencianista. L'any 1934, a més, ja llicenciat a la Universitat de València, es trobava a Madrid, en el prestigiós Centro de Estudios Históricos que dirigia Ramón Menéndez Pidal, i on exercien la docència historiadors de la literatura com Américo Castro i medievalistes de la talla de Claudio Sánchez Albornoz. En aquell moment ja s'havia decantat cap a la filologia, però hi havia adquirit també una sòlida formació com a historiador, segons el model del Centro, que combinava el rigor positivista de l'escola alemanya amb l'interès per l'etnografia i la cultura popular.³

Pau Viciano (Castelló, 1963) és historiador. Recentment ha publicat *De Llorente a Marx. Estudis sobre l'obra cívica de Joan Fuster* (PUV, 2012) i *Els peus que calciguen la terra. Els llauradors del País Valencià a la fi de l'edat mitjana* (PUV, 2012). És autor, així mateix, dels llibres *Des de temps immemorial* (Tàndem, 2003, Premi Llorer), *El regne perdut. Quatre historiadors a la recerca de la identitat valenciana* (Afers, 2005), *Regir la cosa pública. Prohoms i poder local a la vila de Castelló (segles XIV-XV)* (PUV, 2008) i *Senyors, camperols i mercaders. El món rural valencià al segle XV* (Afers, 2007).

A aquesta dimensió acadèmica, Sanchis Guarner unia la voluntat d'enllaçar amb tota una escola d'erudició local, com la representada pel seu mateix oncle, que des de la Renaixença s'havia ocupat d'una història valenciana que, en general, era ignorada per l'escalafó universitari. De fet, la preocupació dels joves intel·lectuals dels anys trenta, agrupats en associacions com Acció Cultural Valenciana, era introduir en la recerca acadèmica, rigorosa i renovada, la història del País Valencià. En 1968, en el pròleg a l'*Aproximació a la història del País Valencià* de Joan Reglà, Sanchis Guarner evocava les aspiracions de la seua generació: «el resorgiment de la historiografia regnícola a les darreries del segle XIX i primeria de l'actual, es produí fora de la Universitat unitària. No a l'enfront, però sí al marge. [...] tota la lluïda colla d'erudits valencians que transformaren aleshores els estudis històrics regionals actuaren sempre amb una desconnexió total de la Universitat.» I afegia: «La generació d'universitaris de 1930, particularment la colla d'Acció Cultural Valenciana, va somiar en la integració, però la Guerra Civil disgregà el grup i n'esvaí les il·lusions.» La desfeta de la República, més que no la guerra, va separar Sanchis Guarner de la universitat, tallant el que hauria estat una prometedora carrera acadèmica. No pogué doctorar-se fins l'any 1964 i esdevindria catedràtic en 1979, als 68 anys. Això no obstant, des de la perifèria del món universitari, va ser capaç d'elaborar una vasta obra que, en molts sentits, ultrapassava les produccions acadèmiques convencionals.

Com a historiador, el nucli de la seua formació és el que va rebre en les institucions científiques dels anys trenta. Tanmateix, sense ser un especialista, estigué atent

als corrents renovadors que anaven obrint-se pas fora i dins de la universitat. L'impacte de la història social francesa, de l'escola dels Annales que arribava de la mà de Jaume Vicens Vives i de deixebles seus com Joan Reglà, el féu aproximar-se a l'home comú a través de la demografia i de l'economia. En els seus escrits, a partir dels anys setanta, sovintegen les referències a aquests historiadors renovadors, als quals se n'afegien d'altres, aquests hispanistes, com Fernand Braudel i especialment Pierre Vilar. I bona prova de la seua capacitat com a historiador, en aquesta perspectiva innovadora, és el seu magnífic llibre *La ciutat de València. Síntesi d'història i de geografia urbana*, publicat l'any 1972.⁴ Uns anys abans, en 1968, havia aparegut la seua col·laboració sobre l'època musulmana al primer volum de la *Història del País Valencià* d'Edicions 62. Més enllà d'aquestes obres historiogràfiques, les aportacions de Sanchis Guarner com a historiador de la llengua i de la cultura són ben conegudes. Ací ens centrarem en la seua visió del passat medieval, en les seues idees sobre l'origen del país i de la identitat valenciana que poden rastrejar-se en escrits de naturalesa diferent, molts d'ells intervencions públiques on la intencionalitat cívica anava unida a la divulgació rigorosa del coneixement històric.

S'ha dit, de manera ben raonable, que l'empremta que deixà l'escola de Menéndez Pidal en el jove Sanchis Guarner no es va limitar a les tècniques i mètodes de la filologia acadèmica, sinó que també va influir en la seua concepció de la història. Almenys pel que fa a l'interès que va manifestar sempre per alguns temes que van obsessionar el seu mestre castellà: l'herència romana, el món visigòtic, els famosos mossàrabs i fins i tot la figura del Cid, lligada alhora a Cas-

tella i a València.⁵ Ara bé, si en aquests fets històrics Menéndez Pidal trobava les manifestacions d'una Espanya castellana gairebé eterna, el jove deixeble valencianista –i el futur filòleg compromès– hi veia la prefiguració d'una «personalitat» valenciana que es configuraria definitivament arran de la Conquesta de Jaume I. I de fet, a la influència acadèmica del Centro de Estudios Históricos anava unida –com ell mateix reconeixia– una preocupació pel passat local en el solc d'una erudició estimable, que tenia en Roc Chabàs i en el mateix Josep Sanchis Sivera els seus representants més emblemàtics.⁶ D'estudiosos com el seu oncle rebria també l'influx de l'«iberisme» que havia anat gestant-se en les primeres dècades del segle XX. Des d'aquesta visió del passat es valorava el llegat ibèric com l'arrel de la identitat valenciana, que marcaria, posteriorment, una versió autòctona de la romanitat. En les seues formulacions més extremes, l'iberisme podia derivar en un autoctonisme lingüístic que, sense negar la unitat de la llengua, suposava que les seues versions valenciana i catalana s'havien originat simultàniament a les dues bandes de l'Ebre. El substrat ibèric comú hauria actuat sobre el llatí per produir la mateixa llengua romànica, abans de l'arribada de Jaume I.⁷

MUSULMANS I MOSSÀRABS: EL PAPER DE LES PERVIVÈNCIES AUTÒCTONES

Evidentment, Sanchis Guarnier, com la majoria dels joves universitaris dels anys trenta, no compartia la idea autoctonista de l'origen del valencià, sinó que considerava que la llengua havia estat implantada arran de la Conquesta del segle XIII. Tan-

mateix, al llarg de la seua vida mantindria la tesi que els parlars romànics autòctons –l'anomenat mossàrab– haurien influït d'alguna manera perquè el català dut pels conquistadors adquirís una tonalitat dialectal pròpia. Els mossàrabs, els cristians andalusins que suposadament haurien mantingut un parlar derivat del llatí, eren el vincle que permetia enllaçar amb el món romà local i, en última instància, amb el seu fons ibèric.⁸ En el seus treballs acadèmics de mitjan anys cinquanta, tot i reconèixer la fugida massiva dels cristians autòctons arran de la intervenció almoràvit, afirmava que «el nucli mossàrab valencià, malgrat el seu esmoreïment, conservaria el parlar romànic local en major o menor grau, fins la seva reintegració en els estats cristians de Jaume I, i havia de contribuir activament per a la transformació de l'idioma català importat del Nord pels conquistadors».⁹ Es tractaria d'una minoria cristiana, arrecerada al voltant de Sant Vicent de la Roqueta, que hauria perviscut fins a la mateixa «Reconquista» del segle XIII, tal com mantenia encara l'il·lustre filòleg en 1960.¹⁰ Fins a la darrera reimpressió de *La llengua dels valencians* que pogué supervisar, la de 1980,¹¹ es mantingué aquesta diguem-ne «mossarabofília». Sanchis Guarnier admetia la disminució dels seus efectius demogràfics, especialment després de la incursió d'Alfons el Bataller, fins al punt que «la quantitat de cristians de la València musulmana hauria de ser per força molt reduïda», però afirmava també que «no s'extingí, tanmateix, la mossarabia valenciana. Consta documentalment que encara sobrevivia la vespra de la Conquesta» (pp. 113-116). I amb ella, la llengua popular d'arrel llatina. «Els mossàrabs valencians –afirmava el filòleg– conservarien el seu esllanguit parlar

romànic, en major o menor grau, fins la seua integració en els estats de Jaume I.» La importància d'aquesta pervivència estava, com ja havia dit, en el fet que va contribuir decisivament a la formació del valencià com una varietat pròpia de la llengua catalana: «Aquest parlar mossaràbic valencià, malgrat el seu esmoreïment, havia de contribuir activament per a la transformació de l'idioma català importat del Nord pels conquistadors i imprimir a la llengua dels valencians la seua fisonomia caracteritzada» (p. 118).

Si bé és cert que aquestes tesis sobre els parlars romànics prejaumins es mantindrien, diguem-ne que fossilitzades,¹² en les diferents reedicions i reimpressions de *La llengua dels valencians*, en realitat el Sanchis Guarner historiador va anar canviant de parer sobre l'abast de la pervivència dels mossàrabs. Potser siga significatiu que en l'opuscle *Per a una caracterització de la personalitat valenciana*, publicat en 1972, ja haja desaparegut qualsevol referència a aquests cristians andalusins.¹³ És precisament en aquests moments quan, arran de la seua candidatura al càrrec de cronista oficial de la ciutat de València, comença a rebre els atacs d'un anticatalanisme, encara fonamentalment pseudoerudit, que faria dels mossàrabs l'argument central del secessionisme lingüístic. En aquest ambient, atiat per la polèmica periodística amb José Ombuena, erigit en defensor de l'origen autòcton del valencià, es va produir el distanciament de Sanchis Guarner respecte a les suposades pervivències mossàrabs. Així, en 1975, emmig de la polèmica periodística, afirmava: «Els mossàrabs valencians no eren muts, com algú malèvolament ha preguntat, però sí molt pocs en el segle XIII, molt arabitzats, irrellevants».¹⁴ Aquesta idea es repetiria en estudis més acadèmics, com

en un article sobre la política de Jaume I, on es reconeixia que encara eren una minoria important al segle XI, però que «en el segle següent foren extingits gairebé».¹⁵ I en un dels seus darrers escrits, de 1981, es reafirmava en el fet que «Los mozárabes de Valencia, virtualmente ya extinguidos en el siglo XII, hablaron una lengua muy distinta de valenciano actual».¹⁶ Els mossàrabs, doncs, irrellevants i virtualment extingits, s'esvaïen definitivament del panorama històric valencià.

Tot i el destacat paper que, seguint la seua formació, havia atribuït a la minoria cristiana d'al-Andalus, Sanchis Guarner també s'interessà pel conjunt de la societat islàmica local. Els seus estudis inicials d'àrab i fins i tot l'interès etnogràfic per Marroc, van permetre que, sense ser un especialista, pogués afrontar amb èxit la tasca de redactar una ambiciosa síntesi de l'època musulmana per a la *Història del País Valencià*. Es tractava d'una visió eminentment política i institucional, deutora dels estudis d'arabistes de tall tradicional com Ambrosio Huici, prèvia, per tant, a la renovació que, des d'una perspectiva antropològica i social, s'iniciaria ja entrats els anys setanta amb l'obra de Pierre Guichard. Tot i amb això, tenia el mèrit d'oferir a un lector no especialitzat –i en llengua catalana– una visió entenedora de la complexa història del emirats del futur territori valencià. I entre els seus episodis més remarcables es trobava un fet tan mitificat com la conquesta de València pel Cid. Val a dir que, en un primer moment, Sanchis Guarner prolongava la visió heroica que havia promogut el seu antic mestre, Menéndez Pidal, però en lloc de fer-ne una lectura castellanista, el veia en clau valenciana, com un fet situat en l'òrbita de la futura Co-

rona catalanoaragonesa, precedent de la conquesta fundadora de Jaume I. Així, en *La llengua dels valencians* es referia al Cid com «el valent i astut heroi castellà», que «es cobrí de glòria conquistant València per a ell mateix, tenint l'extraordinari èxit d'establir-hi un senyoriu cristià (1094-1102) envoltat de països musulmans» (p. 109). Val a dir que aquesta visió tan positiva del guerrer castellà contrastava, sense anar més lluny, amb la imatge de crueltat i cobdícia amb què l'havia retratat Teodor Llorente, el patriarca de la Renaixença, per contraposar-lo a la figura patriòtica i constructiva de Jaume I.¹⁷ Ara bé, també en aquest punt, Sanchis Guarner mostraria una evolució. De 1962 datava un article sobre els «moros valencians» i el Cid, on criticava els mites històrics posats al servei de «doctrines polítiques totalitàries», en una al·lusió poc dissimulada a la historiografia franquista.¹⁸ El guerrer castellà, tot i admetre's les seues capacitats militars i diplomàtiques, no deixava de ser un mercenari que lluitava en el seu propi benefici. I, sobretot, l'episodi es deslligava de qualsevol significació nacional espanyola, en remarcar que prefigurava, més aviat, la conquesta de València per la Corona catalanoaragonesa.¹⁹ A l'inici dels anys setanta, en la monumental *La ciutat de València*, continuava representant el Cid amb tints negres. Potser ho feia seguint les mateixes motivacions que Llorente o, simplement, perquè s'aproximava als fets d'una manera més objectiva. Però el que restava vigent és que el guerrer de Burgos, heroi o tirà, va allunyar València de l'òrbita política castellana per situar-la, mitjançant les aliances matrimonials, en la d'Aragó i de Catalunya. Fins i tot arribava a pronosticar, de manera certament arriscada, que «El Cid morí l'any 1099, però si la seua dinastia

s'hagués consolidat, València no hauria estat pas castellana, sinó que hauria estat incorporada a la que fou Corona d'Aragó, amb més d'un segle d'anticipació».²⁰ Al capdavall, aquesta és la idea que rau també en la seua interpretació de l'època musulmana en general: més que cercar-hi la pervivència d'un tronc ètnic d'arrel ibèrica, la història de la «València musulmana» es veu com la configuració d'un espai geopolític —el de les diferents taifes orientals— que, d'una manera o altra, prefigurava la creació del nou regne cristià per Jaume I. Però una vegada més, Sanchis Guarner també aniria evolucionant —en un sentit de major rigor històric— des de postures on encara es feien notar aquestes romanalles autoctonistes fins a una concepció més rupturista del que va significar la conquesta i la colonització del segle XIII.

LA CONQUESTA DE JAUME I: DE LA CONTINUÏTAT SECULAR A LA RUPTURA FUNDACIONAL

En un article de 1934, preveient que quatre anys després s'escauria el setè centenari de la conquesta de València per Jaume I, el jove Sanchis Guarner mostrava la desconfiança que inspirava a la nova generació valencianista una commemoració tutelada per Lo Rat Penat i per tot l'entramat regnicola. Fins i tot es qüestionava la data com a diada del País Valencià, atès el seu caràcter local i la banalització que n'havia fet una tradició renaixentista que ja veien esgotada.²¹ Esdevingut tòpic jocfloralesc i objecte d'una erudició innòcua, la Conquesta podia veure erosionada la seua significació històrica, sobretot quan els avenços de l'arqueologia —aparentment una disciplina més moderna

i científica que la vella història erudita-tornaven a posar en valor el remot passar ibèric i, amb ell, la continuïtat del tronc ètnic originari a través del món romà i de l'època islàmica. D'aquesta manera, sense negar la importància de la Conquesta, no es considerava un esdeveniment rupturista, sinó la última etapa d'una història d'arrels autòctones, reorganitzada definitivament per Jaume I sense fer taula rasa del passat. Aquesta era la idea que subjeia en una obra tan influent com *El País Valencià* (1933) de Felip Mateu i Llopis, que seria una de les referències històriques de *La llengua dels valencians*. Encara en les darreres edicions de l'obra més emblemàtica de Sanchis Guarnier pot llegir-se que «No fou Jaume I el fundador del Regne de València, sinó que allò que pròpiament va fer, fou respectar el regne moro sense incorporacions ni annexions. Menys hispànics eren molts dels croats conqueridors vinguts de dellà el Pirineu, que no pas la massa dels musulmans conquistats, la majoria dels quals van romandre als camps valencians sota els seus nous senyors cristians.» I, fent explícites les seues referències, afegia: «Com ha fet veure Mateu i Llopis, en la constitució del regne cristià de València prevalgué el fons indígena prejaumí, i foren moltes les coses que es respectaren “segon era acostumat en temps de sarraïns”. Jaume I no enderroca res ni res desféu, sinó que fou ordenador del conjunt valencià» (pp. 117-118). Ara bé, aquesta afirmació que podria suggerir un origen autòcton del poble valencià, es neutralitzava més endavant amb una declaració contundent de les seues arrels catalanes i, també, aragoneses: «Nosaltres els valencians actuals, cal proclamar-ho, no descendim dels moros vençuts sinó dels cristians vencedors» (p. 124). I encara que havia vist en la

història de les taifes el precedent territorial del regne cristià, posteriorment també es mostraria més coherent, en reconèixer que «abans de la conquesta no hi havia cap unitat a les terres valencianes», sinó que «la idea de formar una sola unitat pertany completament a Jaume I».²²

Els llampecs autoctonistes que, ací i allà, sorgien en l'obra de Sanchis Guarnier eren, sens dubte, una romanalla de la «pallola ibèrica» de les primeres dècades del segle XX, però ja havien anat superant-se, com a mínim, des de l'inici dels anys setanta, coincidint amb la renovació de la historiografia valenciana impulsada per figures com Joan Reglà o Miquel Tarradell. En un escrit tan significatiu com és *Per a una caracterització valenciana*, publicat per l'Ajuntament de València en 1972, evocava el passat iber, romà i islàmic, però no s'estava de precisar que Jaume I fundà un nou regne i «s'afanyà a repoblar-ne els municipis, amb colons catalans principalment» (p. 18). Ara bé, la certesa que els valencians descendien dels colons cristians no enterbolia la realitat d'una pervivència de la població andalusina. Com afirmava en el mateix opuscle, a la «dicotomia estructural de catalans i aragonesos» s'afegia una «infraestructura de serfs agrícoles sarraïns [...] fins al punt que el Regne de València ha pogut ser definit per Braudel, com un país musulmà amb una estructura dirigent de cristians, una organització polític-social comparable a la de l'Alger islàmic del 1950 dominat pels francesos» (p. 20). Era la mateixa visió del País Valencià com una societat colonial que ja havia anticipat Joan Fuster deu anys abans en *Nosaltres, els valencians*, prenent-la també a la historiografia francesa.²³ En qualsevol cas, no es tractava d'una imatge improvisada, ja que al llindar dels

anys vuitanta continuaria utilitzant-la per caracteritzar el regne medieval en entrevistes i articles periodístics de divulgació.²⁴ Sanchis Guarner, doncs, es mostrava atent a les aportacions de la historiografia més renovadora de l'època –de Fernand Braudel i indirectament d'Henri Lapeyre– i no dubtava a fer una caracterització cruament realista de la societat valenciana medieval, sobretot respecte a la situació dels musulmans vençuts. Fins i tot arribaria a dir que aquests «vivien segregats, en un *apartheid*», destinats a ser «mà d'obra barata».²⁵ En una síntesi publicada en 1980, dedicada a analitzar les polítiques de Jaume I, mostrava el caràcter anihilador de la conquesta de Mallorca i Menorca, i s'estava d'edulcorar l'explotació a què es van veure sotmesos els musulmans del regne de València, una «població *fel·lab*» sotmesa a una «colonització explotadora».²⁶ Tanmateix, alhora que feia aquest exercici de rigor històric, continuava enaltint la figura de Jaume I com a mite gloriós quan tractava de suscitar una identificació cívica dels seues conciutadans.

Així, en 1973 insistia en el fet que «els valencians devem venerar la memòria de Jaume I, el nostre gran rei conquistador i fundador, el qui ens incorporà a Europa i a la Cristiandat.» El motiu era que «si oblidàssem els nostres herois i les nostres glòries històriques, deixaríem de ser un poble culte, individuat i amb capacitat rectora, i degeneraríem en província amorfa, sense ànima pròpia, un mer proveïdor de recursos materials –de divises– per tal que uns altres facen la història».²⁷ Perquè per a Sanchis Guarner, Jaume I no sols va ser el fundador del regne que generaria la «personalitat» valenciana, sinó alhora el qui va impedir que les terres guanyades a l'islam es convertissen en un «mero apéndice señorial y latifundista

de Aragón, en una especie de Extremadura de la corona catalano-aragonesa». I sobretot, els valencians havien de reconèixer un deute de gratitud eterna a Jaume I per ser el rei que «nos arrancó del Islam y nos integró en la Europa cristiana».²⁸ Aquestes afirmacions, trasllueixen una perspectiva anacrònica: la conquesta jaumina no «ens» va arrancar de l'islam perquè, senzillament, no «existíem» els valencians. Ni «ens» va salvar de ser «aragonesos», perquè aleshores no hauria existit un regne de València i no haurien aparegut els «valencians». Només des d'un punt de vista rigorosament autoctonista, si s'admetia que sota la «dominació islàmica» pervivia un poble indígena que, un cop «alliberat» per Jaume I, seria l'origen dels valencians actuals, podria parlar-se en aquells termes. Però no cal acudir a suposades pervivències autoctonistes en les idees de Sanchis Guarner per explicar aquesta visió distorsionada del passat. De fet, mai no va propugnar cap autoctonisme d'aquesta mena a excepció de les referències als mossàrabs, que també es veuriem esvaïts progressivament del seu discurs històric. Més aviat cal pensar que aquests anacronismes, compartits també per historiadors d'ofici –des de Ferran Soldevila a Vicens Vives–, responien a una voluntat potser no sempre conscient d'arrelar la pròpia identitat nacional en la necessitat històrica.²⁹ En el cas de Sanchis Guarner, paradoxalment, es tractava d'afirmar la ruptura que va suposar la conquesta cristiana i la colonització majoritàriament catalana, desautoritzant les continuïtats autoctonistes que, des dels anys setanta, havien degenerat en el secessionisme lingüístic i en un anticatalanisme agressiu. Així s'explica que, en *La ciutat de València*, considere la conquesta de Jaume I com l'esdeveniment «més transcendental

de la Història del País Valencià, que aleshores fou disgregat del món islàmic i quedà definitivament incorporat a la civilització cristiana de l'Europa occidental, incloent-se dins el domini cultural i lingüístic català i en la unitat política de la Corona d'Aragó» (pp. 78-80). En aquest sentit, la divulgació històrica que duia a terme Sanchis Guarner jugava, en allò fonamental, a favor de la racionalitat, sense renunciar a la conformació cautelosa –eminentment defensiva– d'un imaginari col·lectiu valencià.

LA CREACIÓ DE LA PERSONALITAT VALENCIANA DINS DE L'ÀMBIT CATALÀ

La convicció que el País Valencià era territori català per la llengua i la cultura, però alhora una realitat política diferenciada, era la perspectiva fonamental amb què Sanchis Guarner es va aproximar al passat medieval dels valencians.³⁰ D'aquesta manera, la fundació del regne de València com a entitat política i l'origen català de la majoria dels colons cristians són els fets històrics fonamentals, perquè determinen la formació de la identitat valenciana, d'una «personalitat» diferenciada dins del mateix món català, no sols en l'aspecte de la consciència política sinó també, almenys fins a cert punt, de la modalitat lingüística regional i de la dimensió cultural i etnològica. Així doncs, el pes de l'aportació catalana es va imposar a l'heterogenitat dels nous pobladors del regne. «En l'ordre lingüístic i artístic els catalans portaven la veu cantant» –deia en una entrevista de 1978. D'entrada, aquesta iniciativa es devia al predomini demogràfic, però també al fet que els aragonesos i els escassos cristians d'altres procedències es

veieren impel·lits a unificar-se lingüísticament. Sanchis Guarner hi exposava la suggestiva tesi que el fet de ser una minoria respecte a la massa de població musulmana, va afavorir l'assimilació dels cristians al grup més nombrós i més influent políticament, el de la burgesia urbana vinguda de Catalunya: «la primera dualitat, fou la població musulmana dominant. Això obliga els cristians a cohesionar-se, en torn de la capital i la seua cultura. Aquesta cultura era la cultura catalana».³¹ Ara bé, la catalanització dels nous pobladors no va ser incompatible amb la creació d'una identitat valenciana particular, un procés amb una cronologia i unes causes que serien divulgades per Sanchis Guarner en nombroses intervencions públiques durant l'anomenada «Batalla de València».

«Los repobladores cristianos –deia en un article de 1979– fueron de procedencia diversa, según se ha dicho, pero en la capital y la gran mayoría de las comarcas se homogenizaron, catalanizándose rápidamente en lengua y cultural.» Els nouvinguts, al cap d'un parell de generacions, «adquirían conciencia regional, y así, a las postrimerías del siglo XIV se había forjado ya una personalidad valenciana». Aquest «particularisme regional» el va definir ja Francesc Eiximenis en la famosa dedicatòria del *Regiment de la cosa pública*, i no faria més que accentuar-se gràcies a l'expansió demogràfica i econòmica del regne al segle XV: «Los valencianos cuatrocentistas, conscientes de su superioridad económica y cultural respecto a los catalanes de aquel entonces, y que sabían que su reino, con Cortes y Generalidad propias, nunca había estado subordinado políticamente al Principado, se sentían orgullosamente valencianos, y sin discutir la unidad del

idioma, lo denominaban ordinàriament «lengua valenciana».³² En un escrit més acadèmic de 1980 insistia en les mateixes idees, tot remarcant la precocitat amb què havia sorgit el «particularisme valencià» expressat en 1383 per Eiximenis i el fet que «el sentiment de personalitat comunitària dels valencians i el gentilici adoptat, anaven a reflectir-se en el nom de l'idioma».³³ La identificació dels factors que motivaren la difusió del particularisme valencià i la seua cronologia coincideixen, doncs, amb les idees que Joan Fuster ja havia posat sobre la taula, a l'inici dels anys seixanta, en *Nosaltres, els valencians*. Hi havia, però, una diferència en la valoració subjacent. Fuster veia en aquest particularisme (inevitable) el germen de la disgregació posterior, mentre que Sanchis Guarnier venia a considerar-lo un fet natural i enriquidor de la catalanitat compartida.

A partir dels anys setanta, la reflexió que va fer Sanchis Guarnier sobre les causes i les implicacions d'aquest particularisme girava al voltant de la noció de «criollisme». El terme procedia del llibre d'Emili Gómez Nadal *El País Valencià i els altres* (1972), publicat sota l'estímul de mateix Sanchis Guarnier com una mena d'alternativa al catalanisme massa radical al seu parer de *Nosaltres, els valencians*.³⁴ Gómez Nadal, un antic company del valencianisme dels anys de la República,³⁵ hi afirmava contundentment la catalanitat ètnica i històrica dels valencians, però recordava també com la creació d'un regne a part havia generat una consciència particular que difícilment es podia dissoldre. De manera que venia a suggerir que aquest espai català podria organitzar-se com una mena de Commonwealth d'entitats polítiques autònomes. En ple franquisme, no es podia precisar quina me-

na d'entitats o «estats» podien ser aquests, però el que importava era la comprensió —i fins a cert punt legitimació— de la consciència particularista comparant-la amb els processos colonials d'Amèrica. El «criollisme» seria així una reacció natural dels colons establerts al nou país respecte a l'antiga metròpoli. Sanchis Guarnier s'afanyaria a fer ús del concepte de criollisme per explicar la sorprenent precocitat del particularisme medieval i, molt especialment, l'actitud d'una bona part dels seus conciutadans —alguns antics valencianistes— durant la «Batalla de València». En un article de premsa de 1979, reproduïa la definició que en donava Gómez Nadal per entendre «una actitud psicològica d'un sector ampli de la societat valenciana, una voluntat de no ser, no raonada però sí estesa».³⁶ I el mateix any, en un altre escrit periodístic, insistia en el «complex de criollisme» per explicar «una actitud colectiva de prevençió, e incluso de negació a identificarse con el mundo catalán», ben punyent en aquells anys convulsos de la Transició, que ja tindria el seu origen en les darrerries del segle XIV.³⁷ Ara bé, les al·lusions al particularisme medieval, merament identitari, ja no eren suficients per donar compte d'un clima social tan crispat per la violència anticatalanista, la que ell mateix va haver de sofrir. La mirada es dirigia ara cap als enfrontaments civils que havien esquinçat la societat valenciana en el passat, des de l'edat mitjana a l'època contemporània, per situar en una perspectiva històrica la «Batalla de València». Ja en 1975, en una carta a Martí de Riquer, afirmava que «a València sempre hi ha hagut tant un partit catalanista com un altre anticatalanista: la Unió contra Pere el Cerimoniós, el Compromís de Casp, la Guerra de Successió, etc., etc. Joan Reglà

en va formular molt bé la dicotomia». ³⁸ D'aquesta manera, basant-se en la interpretació dels nous corrents historiogràfics, inseria els enfrontaments de la Transició en una llarga trajectòria de discòrdies internes, com una mena de constant secular que hauria marcat la història dels valencians des de la mateixa edat mitjana. Des d'un punt de vista científic, aquesta assimilació de conflictes tan diferents, tenia una limitada capacitat explicativa, malgrat les referències al model dualista de Reglà. Més aviat caldria veure aquestes al·lusions als enfrontaments del passat com una manera de conceptualitzar un present desconcertant i amenaçador, i sobretot de remarcar la necessitat de superar-lo amb una nova proposta de concòrdia civil. De fet, en un escrit de 1981 que restà inèdit, titulat precisament «Crida a la concòrdia dels valencians», tornava a insistir en aquesta idea, apel·lant a la reconciliació basada en el respecte i el rebuig a la violència. ³⁹

Es tractava, doncs, d'una apel·lació a una història conflictiva motivada, fonamentalment, pel compromís cívic. Això, tanmateix, no aniria en detriment de la seua vàlua com a historiador sinó tot al contrari: només una erudició eixorca pot aspirar a mantenir-se impàvida davant les grans qüestions del seu temps. Urgit per les circumstàncies, pel seu compromís amb el país i amb la veritat històrica, Sanchis Guarnier també es dirigí al passat medieval per justificar uns trets identitaris —el nom de la llengua i del territori, els símbols— que havien estat manipulats agressivament per l'anticatalanisme. Però més enllà d'aquesta dimensió cívica, la seua aportació a la història valenciana va ser, com ell mateix havia assenyalat, elevar el rigor dels estudis locals, de la tradició erudita que s'havia

iniciat amb la Renaixença, per convertir la ciutat de València i el seu País en subjecte històric que havia d'abordar-se des dels plantejaments científics vigents en el món universitari. Aquesta era la tasca que s'havia imposat la malaguanyada generació dels anys trenta i la que, fent tota mena de sup·lències, va anar assajant en la seua dilatada vida d'investigador i amb el seu mestratge. El seu oncle podria restar complagut de veure com s'havia desmentit aquell judici decebut que havia fet del jove estudiant en 1934. Més encara: Sanchis Guarnier —en paraules de Miquel Batllori— «havia depassat la categoria intel·lectual del seu oncle, el canonge Sanchis Sivera, i alhora n'havia heretat la consciència íntima de la inseparabilitat de la filologia i de la història, junt amb la modèstia que el que comptava era la feina duta a terme amb entusiasme i perfecció». ⁴⁰ □

1. Document citat per Santi Cortés, *Manuel Sanchis Guarnier (1911-1981). Una vida per al diàleg*, València-Barcelona, Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana-Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2002, p. 95.
2. Sobre Sanchis Sivera, que també era membre de l'Institut d'Estudis Catalans, vegeu la «Introducció» de Mateu Rodrigo a Josep Sanchis Sivera, *Estudis d'història cultural*, València-Barcelona, Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana-Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1999, i Pau Viciano, «Les arrels més profundes. Josep Sanchis Sivera i l'autoctonisme valencià», dins *El regne perdut. Quatre historiadors a la recerca de la identitat valenciana*, Catarroja-Barcelona, Afers, 2005, pp. 81-110.
3. Les dades sobre la seua formació provenen de la detallada biografia de S. Cortés, *Manuel Sanchis Guarnier...*, *op. cit.*, pp. 61-103. Vegeu també Antoni Ferrando, «Manuel Sanchis Guarnier, his-

- toridor de la llengua», dins Antoni Ferrando (ed.), *Miscel·lània Sanchis Guarner*, València-Barcelona, Universitat de València-Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1992, vol. I, pp. 71-94.
4. No tractarem la significació d'aquesta obra, atès que ja ha estat objecte, si més no, de dos valuosos treballs monogràfics. Vegeu Antoni Furió, «Sanchis Guarner i la ciutat de València», dins Santi Cortés i Vicent J. Escartí (eds.), *Manuel Sanchis Guarner: un humanista valencià del segle XX*, València, Acadèmia Valenciana de la Llengua, 2006, pp. 216-229, i Faust Ripoll, «La ciutat somiada de Sanchis Guarner», publicat en aquest mateix número de *L'Espill*.
 5. Vegeu A. Ferrando, «Manuel Sanchis Guarner, historiador de la llengua», cit.
 6. Sobre el canonge Chabàs, vegeu Mateu Rodrigo, «Roc Chabàs, medievalista», *Saitabi*, 46 (1996), pp. 47-66, i Antoni Furió, «Roc Chabàs dins la tradició historiogràfica valenciana», dins Vicent J. Escartí i Josep E. Estrela, *Ballester Broseta i els erudits del segle XIX. Actes de les III Jornades Culturals (Algemesí, 18, 19 i 20 de novembre de 1998)*, València, Saó, 2001, pp. 73-97-
 7. Sobre aquest autoctonisme iberista i la seua influència en estudiosos valencians compromesos, tanmateix, amb la unitat de la llengua catalana, vegeu August Rafanell, «El mossàrab i la llengua dels valencians», *Revista de Catalunya*, 79 (1993), pp. 31-54, i P. Viciano, «Les arrels més profundes...», cit.
 8. Per al rerefons ideològic de la «invenció» dels mossàrabs, vegeu Carme Barceló, «Mossàrabs de València i "Llengua mossàrab"», *Caplletra*, 20 (1996), pp. 183-205, i Josep Torró, «Mossàrabs en temps de conquesta. Observacions historiogràfiques», *Caplletra*, 51 (2011), pp. 113-134.
 9. «Els parlars romànics anteriors a la Reconquesta de València i Mallorca», dins *VII Congrès International de Linguistique Romane (1953), Actes et Mémoires*, II, 1956, p. 473 (citat per Guillem Calaforra, «Revisant teories sobre "substrats"», dins *Paraules, idees i accions. Reflexions «sociològiques» per a lingüistes*, València-Barcelona, Institut interuniversitari de Filologia Valenciana-Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1999, p. 103).
 10. Així, afirmava que «els mossàrabs valencians de la Roqueta, malgrat les persecucions d'almoràvits i almuhadis, continuaren en la Roqueta el culte a sant Vicent Màrtir durant tota la dominació musulmana», vegeu «Setze segles de culte cristià en la Roqueta», *València*, suplement del diari *Levante* (4 de març de 1960)», reproduït dins Antoni Ferrando i Santi Cortés (eds.), *Manuel Sanchis Guarner. Context, paraula, record*, València, PUV, 2007. Tots els articles de premsa citats més avall es troben reeditats en aquest llibre.
 11. Citem per la setena edició en Tres i Quatre, de març de 1980.
 12. Les fonts de les parts de *La llengua dels valencians* sobre els mossàrabs remetent al seu llibre *Els parlars romànics de València i Mallorca anteriors a la Reconquesta*, València, Institució Alfons el Magnànim, 1961 (l'edició original datava de 1953).
 13. I encara seria més significativa aquesta absència si es considera que en les proves d'impremta de l'original sí que constaven uns paràgrafs sobre els mossàrabs que va ser suprimit en la publicació. Una imatge d'aquest text, amb correccions de l'autor, es reproduïx dins A. Ferrando i S. Cortés (eds.), *Manuel Sanchis Guarner..., op. cit.*, p. 216, on es pot llegir: «Però es tractava d'una mossàrabia esmorteïda, sense bisbe ni cap personalitat jurídica, que no merescué ser esmentada ni en el *Llibre dels Feits* de Jaume I, ni en el *Llibre del Repartiment*, ni en cap dels documents cristians de l'època jaumina. El parlar romànic dels valencians prejaumins, aleshores en franca descomposició, fou absorbit per la llengua catalana que imposaren els conquistadors cristians».
 14. Vegeu «Sobre el parlar romànic valencià d'abans de Jaume I», *Las Provincias* (6 d'abril de 1975).
 15. «Les difícils decisions que hagué de prendre Jaume I», *L'Espill*, primera època, 8 (1980), pp. 26-49, esp. p. 44.
 16. «Las autonomías no pueden ser igualadas con el mismo rasero», *Diario de Valencia* (14 de gener de 1981). No sabem, però, si aquesta pèrdua de rellevància historiogràfica dels mossàrabs hauria modificat les seues tesis lingüístiques sobre la influència dels parlars romànics prejaumins en les especificitats dialectals del valencià, que la filologia actual tendeix a atribuir a l'aragonès aportat per una bona part dels colons cristians.
 17. Vegeu Pau Viciano, «El *Campeador* i el Conqueridor: una realació ambigua», dins *La temptació de la memòria*, València, Tres i Quatre, 1995, pp. 123-149, i especialment l'exhaustiva recerca historiogràfica d'Ernest Belenguier, *Jaume I a través de la història*, 2a ed. revisada, València, PUV, 2009 (ed. or. 1984).
 18. Sobre el clima historiogràfic que es respirava en les aules universitàries franquistes, vegeu Enric Guinot, «La història oficial: el discurs històric des de la Facultat de Filosofia i Lletres de la Universitat de

- València en el primer franquisme (1939-1960)», *Saitabi*, 47 (1997), pp. 11-20.
19. «Els moros valencians i el Cid. Literatura, historicisme i historicisme», *Anales del Centro de Cultura Valenciana*, 47 (1962), pp. 1-21.
 20. *La ciutat de València. Síntesi d'història i de geografia urbana*, València, 3a ed. amb esmenes i addicions, València, Ajuntament de València, 1981 (ed. or. 1972), p. 60.
 21. «La commemoració del centenari. S'acosta 1938», *El Camí* (29 de setembre de 1934). El jove valencianista hi deia: «Sabeu també que aquesta és l'única data de la nostra gloriosa història que es commemora oficialment. I encara que hauríem d'haver preferit alguna altra gesta, com la publicació dels Furs, l'incorporament d'Alacant, la Germania, Almansa, etc., que no tinguera el caràcter exclusivament local d'aquella, en aquest cas, com en el de la bandera amb una llista blava anti-històrica, i en el de l'himne, amb una música sarsuelera i lletra de circumstàncies, haurem de deixar-nos vèncer pels fets consumats per la tradició de la Renaixença».
 22. «El 9 d'Octubre, en la història», entrevista publicada a *Valencia Semanal*, 41 (8-15 d'octubre de 1978), reeditada dins Antoni Ferrando i Francesc Pérez i Moragón (eds.), *Manuel Sanchis Guarner: el compromís cívic d'un filòleg*, València, Universitat de València, 1998, p. 275. Les altres entrevistes citades també estan reeditades en aquest llibre.
 23. Vegeu Pau Viciano, «Entre el llinatge i el regne. La història medieval en *Nosaltres, els valencians*», *Afers*, 71/72 (2012), pp. 131-157.
 24. Això es repetia literalment en l'entrevista «El 9 d'Octubre, en la història», cit., i en el seu article «El valenciano es una variante regional del idioma catalán», *El País* (14 de desembre de 1979).
 25. Vegeu l'entrevista citada de *Valencia Semanal*.
 26. «Les difícils decisions que hagué de prendre Jaume I», cit.
 27. «Presumptes poemes èpics sobre el llegendari engendrament de Jaume I», *Las Provincias* (9 d'octubre de 1973).
 28. «La "Diada" valenciana», *El País* (9 d'octubre de 1981).
 29. Podria parlar-se d'una mena de «complex de Sant Jeroni», pel punt de vista ideològic que impregna el poema «Don Jaume a Sant Jeroni» de Jacint Verdaguer. Com és sabut, el gran poeta de la Renaixença s'hi figura el rei Conqueridor assegut en el cim de Sant Jeroni, a la comarca del Bages, contemplant la bellesa d'una Catalunya que personifica com l'estimada, quan una veu sobrenatural li demana: «Torna-li dues germanes / que prengué el moro traïdor»: Mallorca i València, evidentment. El jove rei, espasa en mà, s'exclama: «Germanes de Catalunya, /i encara porten lo jou?» i jura no descansar fins «rescatar les captives». Aquesta «germanor» latent entre els tres països, en rigor, hauria de suposar uns lligams previs a la conquesta islàmica: les tres germanes ja haurien de ser «catalanes» d'alguna manera abans que el rei moro en captivàs dues, les més imprudents. En realitat, la imatge projecta de manera irracional cap al passat una realitat posterior per justificar-la. Fins al punt que els historiadors i lingüistes acadèmics només en faran servir una versió atenuada, buscant substrats, precedents o condicionants històrics i geogràfics d'aquella futura germanor. Aquestes visions han rebut la crítica pertinent des de la història i la filologia: vegeu Miquel Barceló, «Enganya-l'ull. El guerrer, el comerciant i la noble causa en la història medieval de Catalunya», *L'Espill*, 21 (2005), pp. 6-26, i G. Calaforra, «Revisant teories sobre "substrats"...», cit.
 30. Ja després del franquisme, en la premsa de Barcelona, podia expressar obertament aquestes idees: «jo voldria, posats a desitjar, que cadascun dels Països Catalans conservara la seva fisonomia política però que constituïren junts una comunitat amb un lligam polític de certa mena però amb una unitat literàriament i cultural robusta», en «Manuel Sanchis Guarner, un home forjat en la dificultat», entrevista publicada a *El Correo Catalán* (7 de gener de 1981).
 31. Entrevista citada a *Valencia Semanal*.
 32. «El valenciano es una variante regional del idioma catalán», cit.
 33. Pròleg a Antoni Ferrando, *Consciència idiomàtica i nacional dels valencians*, València, Universitat de València, 1980. Sobre la formació del particularisme valencià, vegeu el molt documentat llibre d'Agustín Rubio Vela, *El patriciat i la nació. Sobre el particularisme dels valencians en els segles XIV i XV*, Castelló de la Plana-Barcelona, Fundació Germà Colón Domènech-Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2012.
 34. En el pròleg del llibre, Sanchis Guarner contraposava la prudència de Gómez Nadal als qui «amb un optimisme expeditiu» consideraven ja superats els prejudicis particularistes i, en lloc de persuadir, pretenien «colpir el lector amb una crítica punyent» que no estalviava les «provocacions» ni els «sarcas-

mes». No cal dir que es referia a Joan Fuster, a qui valorava sincerament però de qui discrepava sovint pel seu suposat radicalisme.

35. Val a dir que Gómez Nadal s'havia situat entre els escassos valencianistes que unien les conviccions catalanistes a una orientació marxista. Vegeu la «Introducció» de Manuel Aznar i Soler i Francesc Pérez i Moragón (eds.) a Emili Gómez Nadal, *Articles (1930-1939). El País Valencià i els altres*, València, IVEI, 1990, així com Antonio Gómez Andrés i Francesc Pérez i Moragón (eds.), *Emili Gómez Nadal. Diaris i records*, València, PUV, 2008.
36. «Sobre les dificultats de ser valencià», *Levante* (9 d'octubre de 1979).
37. «El valenciano es una variante regional del idioma catalán», cit.
38. Reproduïda dins A. Ferrando i S. Cortés (eds.), *Manuel Sanchis Guarner...*, op. cit., p. 321.
39. Així, hi deia: «Moltes vegades en el curs de la història els valencians hem estat víctimes de la discòrdia: les bandositats dels Vilaraguts i els Centelles, les guerres civils i dels agermanats i mascarats, dels maulets i botiflers, dels liberals i els carlins, etc.» Aquest text, que hauria d'haver estat un manifest signat per diverses personalitats, va ser publicat pòstumament a *El Temps* (11-17 de desembre de 2001).
40. Miquel Batllori, «Dues recordances de Manuel Sanchis Guarner», dins A. Ferrando i F. Pérez i Moragón, *Manuel Sanchis Guarner...*, op. cit., p. 45.

Els Marges

NÚMERO 104 - TARDOR 2014

Claus per a la recepció d'*El català de la Marxa* de Santiago Rusiñol
Margarida Casacuberta

El cos a cos amb el llenguatge en l'obra poètica de Maria-Mercè Marçal
Caterina Riba Sanmartí

Aportació de Joaquim Santasusagna a la historiografia literària
Xavier Ferré

Noves dades sobre les proses disperses de Josep Carner
Maria de las Nieves Muñiz

Notes sobre algunes publicacions espiuanes
María Moreno

INFORMACIÓ I SUBSCRIPCIONS

www.elsmarges.cat
www.lavenc.cat
elsmarges@lavenc.cat
Tel. 93 245 79 21
la revista en format digital a
www.iqiosc.cat